

**ANTOŠÍKOVÁ, Lucie, ed.: ŽENY V (E)MIGRACI.
POSTTRAUMATICKÁ VYPRÁVĚNÍ 20. STOLETÍ.
Praha: Academia – Ústav pro českou literaturu
AV ČR, 2025. 144 s.**

Aneta Podhradská

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2026.73.1.8>

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-9393-733X>

Open Access: Licensed under Creative Commons Attribution 4.0 (CC-BY 4.0)

Publikace představuje šest textů vycházejících z příspěvků přednesených v rámci přednáškového cyklu Literárněvědného fóra pořádaného Ústavem pro českou literaturu Akademie věd České republiky (dále ÚČL) v roce 2023, pod záštitou výzkumného programu Strategie AV21. Bližší informace a anotace přednášek jsou i dnes dostupné na webových stránkách ÚČL, přičemž řada z nich je přístupná online na YouTube kanálu instituce v jejich původním znění. Hlavní iniciátorkou vzniku publikace je vědecká pracovnice ÚČL Lucie Antošíková, která se problematice literární emigrace (mimo jiné ve spojení se studiem paměti) věnuje dlouhodobě a v posledních letech svůj výzkum soustředila zejména na perspektivu žen-aktérek-spisovatelek.

Knihu otevírá úvodním slovem L. Antošíková. Jasně vytyčuje cíle, východiska a perspektivy nahlížení, jež jsou pro autorky studií společné, věnuje se také terminologickým úskalím doprovázejícím výzkum emigrace, připomíná pro ni zásadní sekundární prameny. S výmluvným názvem *Poznámky na cestu* pak navazují stručnější popisy charakterů a koncepcí jednotlivých příspěvků, s nimiž se setkáváme v podobě závěrečných shrnutí v angličtině také v závěru knihy. Následují tematické studie, jejichž autorkami jsou badatelky profesně se pohybující napříč

různými filologiemi – slavistka Eva Hausbacher, bohemistka a germanistka L. Antošíková, germanistka Renata Cornejo, slovinská komparatistka a kulturoložka Katja Kobolt, slavistka Helena Ulbrechtová a afrikanistka Martina Kopf. Jak upřesňuje závěrečná ediční poznámka, některé texty původně vznikly v angličtině, němčině nebo slovinštině a pro účely publikace byly přeloženy do češtiny.

V jednotlivých studiích se přispěvatelky zabývají literární a uměleckou tvorbou (předmětem analýzy v jednom z příspěvků jsou také audiovizuální záznamy či instalace) žen-autorek-emigrantek. Jsou mezi nimi jak renomované spisovatelky, umělkyně a myslitelky, tak i ty, jejichž původní profese se literární oblasti dotýkala jen zdánlivě, ale zkušenost emigrace pro ně byla natolik silná, že ji přetavily do psané podoby. Korpus analyzovaných literárních textů tvoří díla autobiografického, autofikčního a vzpomínkového charakteru (memoáry, deníkové záznamy, objevují se také básnické texty nebo reportáže), u nichž se badatelky zaměřují především na motivy, témata, narativní struktury, charaktery vypravěček (jež nezřídka bývají alter egy autorek), mnohdy ale sledují také přesah textů v mimoliterárních kontextech (mimo jiné historicko-politické souvislosti a společenský dopad díla). Autorky studií jsou v knize blíže představeny prostřednictvím biogramů,

94 které vzhledem k jejich zjevné erudovanosti v mnoha rozličných oborech v několika jazycích a profesnímu působení v mezinárodním měřítku nastiňují uplatněná hlediska a podtrhují široký záběr publikace od zvolených dílčích témat a různorodosti korpusů analyzovaných literárních děl po značné množství zahraničních zdrojů a badatelských přístupů. Svým celkovým charakterem je kniha v českém literárněvědném prostředí v současnosti jedinečná (je na místě zmínit i podobně tematicky související publikaci Květuše Kunešové *Chronotop exilu: studie temporality a spatiality v quebecké migrantské literatuře: Émile Ollivier a Dany Laferrière*, 2022). Existuje řada prací, které však na daná témata nahlízejí spíše ze sociologického a geopolitického hlediska, případně se jedná o knihy koncipované na základě rozhovorů (Pavla Frýdlová: *Ženy mezi dvěma světy*, 2008), z posledních let nabízí zajímavý úhel pohledu prostřednictvím reportáží původně slovenská kniha Magdalény Rojo *Ženy, které zostali* (2023, v češtině *Ženy, které zůstaly*, 2025). Významné impulzy a výstupy lze očekávat v právě probíhajícím projektu OP JAK MyGRACE (Migrace a my), na němž se podílí výzkumné týmy z několika institucí (kromě ÚČL také Etnologický ústav AV ČR, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Orientální ústav AV ČR a Ostravská univerzita). Sama L. Antošíková figuruje ve dvou výzkumných záměrech, přičemž je mimo jiné členkou týmu Opomíjení aktéři a aktérky a Archivy, narativy, paměť; účast na projektu je tedy zjevným navázáním na výzkum předjímaný v recenzované publikaci.

Výchází premisy pro předložené analýzy a interpretace literárních textů v předkládaných studiích utváří vědomí o existenci mnohostranných aspektů (e)migrace, jež jsou zprostředkovány a literárně zpracovány z pohledu žen-autorek-emigrantek nejen těch odchodících z Československa a střední Evropy v druhé polovině 20. století, ale také do tohoto prostoru přichodících z Východu nebo Keni. Jejich hlasy, nezřídka zapomenuté či upozaděné, mohou prostřednictvím umělecké

tvorby navíc ozřejmit skutečnosti týkající se ženského každodenního prožívání v nejistotě v cizím prostředí (které často bývá traumatickou zkušeností) a současně vypovědět něco o jejich motivaci k odchodu. Badatelky se tak často v rámci výzkumu obracejí k problematice paměti s důrazem na akt vzpomínání. Zároveň autorky studií často přemýšlejí nad jazykem, jakožto určujícím faktorem integrace do nového kulturního prostředí ve vztahu k těmto mezikulturním přechodům a vztahům vybraných akterek. Vzhledem k soustředění se badatelek výhradně na ženské hledisko, jednu ze základních společných os výzkumu tvoří genderová perspektiva s východiskem takzvaného ženského psaní (zásadním je zde pojetí Jana Matonohy). Také problematika (e)migrace sama o sobě se v příspěvcích stává dalším východiskem. Příznačná závorka v názvu knihy nabádá k uvažování o tomto fenoménu v širších kontextech, tedy nejen jako o (ne)dobrovolném činu intelektuálů (především mužů) 20. století, jímž mocenským strukturám dávali najevo svůj nesouhlas se stávajícími politicko-společenskými poměry společně s aktivitami za hranicemi směřujícími zpět do domovské země a posilujícími myšlenku svobodné budoucnosti. Publikace se snaží zachytit a zdůraznit akt přeshraničního pohybu jedince jako takového, nikoli z pohledu „domácí půdy“, ale „pohybu v prostoru, jehož prostřednictvím je člověk náhle a absolutně konfrontován s cizím, a zároveň vlastním“ (strana 12). Vlastní si člověk přináší do cizího prostředí, kde jej v odlišných podmínkách přehodnocuje a v podstatě tak redefinuje svou identitu v nové realitě, čímž dochází k „mnohovrstevnatému procesu proměny“ (strana 12). Tím se dostáváme ke zdánlivě nenápadnému podtitulu názvu publikace – *Posttraumatická vyprávění 20. století* – odrážející skutečnost, že proces integrace jedince s sebou přináší těžce překonatelné překážky často vyúsťující v traumatickou zkušenost (ztráta rodného jazyka a vlasti, střet s cizím až nepřátelským prostředím, pocit sebeodcizení, vykořenění a izolace, ztráta

identity a další jsou motivy a témata, které autorky příspěvků v literárních textech sledují (opakovaně). Výzkum traumatu v literatuře je tak rovněž jedním ze základních přístupů (jako jeden z podnětných zdrojů L. Antošíková v úvodní části knihy vyzdvihuje publikaci Alexandra Kratochvila *Posttraumatické vyprávění* z roku 2023, na niž předkládaná kniha svým podtitulem v podstatě odkazuje), jenž do problematiky emigrace může přinést další vhledy (zvláště princip transgeneračního přenosu traumatu). Ve spojení s výzkumem literatury v (e)migraci mají tyto přístupy pokračovat a rozbíjet ustálené rámce a kategorie přemýšlení.

Pro publikaci a zároveň pro čtenáře je klíčová již zmíněná úvodní část představující rámec a oporu pro další čtení. L. Antošíková zde mimo jiné zařazuje takzvanou terminologickou mapu, v níž se zaměřuje na vypořádávání se s pojmy „emigrace“ a „exil“ jakožto základními konstantami výzkumu československé emigrace. Poukazuje na jejich souběžné užívání v kontextu emigračních vln po roce 1948 a 1968 a významy, které termíny za určitých okolností mohou nést. Ve svých analýzách vychází především ze zažitého úzu práce s pojmy exil a exilová literatura v českém literárněvědném výzkumu, zmiňuje i konkrétní jména badatelů a prací včetně těch současných (například Josef Hrdlička, Michal Příbáš, K. Kunešová, Vladimír Novotný). S ohledem na tyto kontexty a přihlédnutím k dlouhé literární tradici tak vymezuje nové/širší/přehodnocující hledisko, jež je patrně pro tuto publikaci určující: „V předkládané knize [...] usilujeme exil (a z něj další odvozené pojmy, jako exulant, exulantka, exilová literatura aj.) opustit a nahradit širším konceptem emigrace [...], ustálené označení ovšem zachováváme tam, kde exil označuje primárně komunitní práci na společném cíli (např. exilové nakladatelství, exilová politika) a nahrazení pojmu by pro zamýšlené přerámování postrádalo smysl. Koncept exilu chápeme v jeho ideovém rozměru pevně spjatý se zemí původu a vyjadřující vztah

k minulosti, emigrace v našem pojetí vedle vztahu k minulosti (a zachycení přítomnosti) otevírá prostor pro budoucnost“ (strana 14). V souladu s těmito stanovisky a při nezbytném zohlednění i dalších důležitých aspektů, které zdůrazňují rozdíl mezi exilem a emigrací, dochází ke konkretizaci: „Pojem exil tak lze chápat jako funkční označení komplexu společensko-historických okolností doprovázejících určitou část emigrace, a to bez ohledu na motivaci odchodu ze země nebo zapojení příchozích v komunitě“ (strana 14). Vedle exilu a emigrace L. Antošíková zmiňuje ještě jeden související pojem, s nímž se v současných výzkumech můžeme setkat a jenž představuje jeden z rozšiřujících aspektů migrace, a to expatství. Jedná se o specifickou formu dobrovolné migrace související s pracovním uplatněním typickou pro dnešní globalizovaný svět. V českém prostředí se objevují výzkumy tohoto fenoménu především ze sociologického hlediska (výstupem jsou pak například knihy rozhovorů), literárně jej ve svých dílech zachycuje například Magdaléna Rejzková. Intenzivněji se s expatstvím coby tématem můžeme setkat v současné slovenské literární produkci (v dílech Ivany Dobrákové nebo Zusky Kepplové).

Výrazným rysem příspěvků je dynamičnost odrážející se nejen v širokém spektru aplikovaných přístupů, interpretačních vhledů i terminologie, ale i v jejich struktuře (což může být dáno také tím, v jaké konkrétní filologii se autorky výzkumně pohybují). Badatelky studie člení do několika kapitol dle východisek a témat, základní oporou pro následné analýzy se mnohdy stávají biografické údaje vybraných autorek (původ a rodinné zázemí, okolnosti a důvody jejich emigrace, zkušenosti, prožitky, traumata a podobně). Systematičnost ve volbě pořadí příspěvků zde není úplně zřetelná, snad lze vysledovat určitý postup od spíše obecnější a přehledovější první studie k čím dál konkrétnějšímu pojetí (ke studii detailně se věnující osobnosti a tvorbě pouze jedné autorky Susan Taubes); linie je nicméně zakončená opět poněkud ši-

řeji pojatým příspěvkem zaměřujícím se na literární tvorbu keňských spisovatelek.

Na závěr se pokusím ve zkratce nastínit obsah studií skrze jejich základní konstanty, předměty výzkumu a určující přístupy a postupy. U E. Hausbacher jsou to role spisovatelek původem z východní Evropy (zemí jako Rusko, Ukrajina, Gruzie a Ázerbajdžán) a jejich děl v rámci současného německojazyčného literárního trhu, jenž v důsledku integrace příznačné literární tradice zažívá takzvaný východní obrat. Nová jsou pro německou literaturu jak příchozí témata, tak specifické jazykové a literární postupy (například rodinné narativy a genealogické znalosti, jež jsou podstatnými aspekty transgeneračního psaní – takzvaných postpamětí, autobiografické zakotvení, dominance žánru rodinného románu, transkulturní a transnacionální rozměr vyprávění, re-writing). E. Hausbacher vyzdvihuje především vzpomínkovo-topografický způsob vyprávění (zahrnující vyprávění o migraci do nového kulturního prostředí a vzpomínání na to původní), jehož principy demonstruje na vybraných literárních dílech spisovatelek, přičemž zohledňuje hledisko genderu.

L. Antošíková ve své studii uplatňuje znalosti nabyté v rámci paměťového výzkumu, které společně s nastolenými otázkami představuje ve formě přehledu pojmů a definic v úvodní části (paměť osobní i kolektivní, paměť emigrace). Blíže specifikuje žánrové spektrum zkoumaných literárních textů (takzvané ego dokumenty a dílčí podskupiny – memoáry, autobiografie, autobiografický román a deníky). Detailně se zaměřuje na konkrétní podoby „vzpomínání na emigraci v emigraci“ (strana 32) ve vybraných textech československých emigrantek prostřednictvím množství narativních prostředků (výchozími jsou pro ni životopisné údaje a okolnosti migrace), hledá spojnice a rozdíly, mimoto se intenzivně dotýká tématu emigrace jako (kolektivní?) traumatické zkušenosti.

S německojazyčnou literaturou se opět setkáme v příspěvku R. Cornejo, oproti prv-

nímu textu se ústředními pro analýzy stávají díla spisovatelek, které emigrovaly z Československa po roce 1968. Podobně jako L. Antošíková sleduje a pojmenovává narativní struktury a strategie literárního zpracování traumatu jakožto (auto)biografické zkušenosti, navíc v jiném než rodném jazyce spisovatelek, důraz klade na genderovou perspektivu. Vyzdvihuje mnoho na sebe navázaných témat a motivů, metafor a symbolů, jež jsou pro vyprávění emigrantek společná a skrze které se v textu vyrovnávají s traumatickým prožitkem souvisejícím s emigrační zkušeností a integrací do nového prostředí a nového jazyka.

Ve studii K. Kobolt dochází k přesahu pomyslných propustných hranic jak geografického ukotvení, tak některých obdobných tematických okruhů, přístupů a žánrů zkoumaných materiálů předchozích příspěvků – zabývá se autofikčním narativním působením v psaní Dijany Matkovič a vizuální tvorbě Anny Ehrenstein. Umělkyně ve svých dílech (román, videa a instalace) ztvárňují postmigraci zkušenost formou metanarativní autofikce, přičemž nejvýrazněji se v jejich tvorbě projevuje metanarativní nadidentifikace. Značnou část příspěvku věnuje K. Kobolt právě teoretickým východiskům problematiky a výše zmíněným komplexním pojmům s cílem překročit dané rámce a prohloubit naratologickou perspektivu, analýzy podepírá obrazovým doprovodem. Svými úvahami a poznatky se dotýká několika diskurzů (feminismus, antirasismus, antikolonialismus), primárně se ale věnuje právě metanarativní nadidentifikaci, jež v narativních působeních děl umělekyn odhaluje způsoby utváření sociálních rozdílů a navíc umožňuje kritickou reflexi zvenčí sugerované a vnucené identity jako projevu „jinakosti“ a „neautentičnosti“.

Předposlední text publikace od H. Ulbrechtové vyčnívá detailním přístupem k jedné osobnosti, spisovatelce S. Taubes. Strukturu příspěvku se znepokojujícím názvem „*Do Ameriky a zpět. V rakvi.*“ Susan Taubes: *Obrazy smrti jako metafora nové kulturní identity?* nic-

méně ozřejmuje skutečnost, že studie vychází z rukopisu a výzkumu mnohonásobného rozsahu. H. Ulbrechtová zachycuje autorskou osobnost S. Taubes z mnoha úhlů pohledu, především v úzkém sepjetí s jejími životními zkušenostmi (mimo jiné traumatickou zkušeností emigrace), profesním působením, věděním, vypovídajícím je také vztah s manželem i dobrovolné ukončení života – z těchto aspektů utváří tematické okruhy výzkumu. Badatelka se dále věnuje analýze a interpretaci spisovatelčiných próz, především jejich nejvýraznější „konstantě“ – smrti (v textech vystupuje jako obraz, téma, leitmotiv i metafora). Analýzy provádí na základě podrobného čtení a na pozadí filozofických koncepcí (identifikuje například dekonstrukci psychoanalýzy a falogocentrismu, inscenaci ženského způsobu psaní) a nejvýrazněji gnosticizmu (ve smyslu úniku z reality a odložení „fyzického těla“), jenž zdůrazňuje jako podstatu literárního odkazu spisovatelky. H. Ulbrechtová v textu nejen že komplexně zachycuje, čím vším je a může být smrt v dílech S. Taubes, ale také jak taková smrt souvisí s motivem emigrace.

M. Kopf, zaměřující se na literaturu keňských žen, si ve svém příspěvku klade otázku, jakou roli téma migrace sehrává v jejich psaní, jaký význam této zkušenosti vůbec přikládají a zda má takováto reflexe nějaký dopad v rámci mimoliterárního, globálně-společenského kontextu. Odpovědi se snaží nalézt

v textech různých žánrů (analýze podrobuje jak paměti, román a básně, tak esej, jejíž součástí je reportáž) a zjišťuje, že texty jsou protkány množstvím problematických a mnohovrstevnatých témat – ať už se jedná o specifický typ mobility v souvislosti s konkrétní společenskou třídou (napříč kontinenty, mezi venkovem a městem, transregionální), migrační pohyby určitého afrického jazykového společenství, rasovou a koloniální problematiku a s nimi spojenou jinakost, či kategorii exilu, jenž v africkém kontextu získává jedinečný význam, transgeneračně předávaná traumata, strukturální nerovnost a další.

S každou studií se pole perspektiv rozšiřuje, vhléd se prohlubuje, sejmutím vrstvy jedné se odkryjí dvě další a publikace se tak stává bohatou zásobárnou inspirativních přístupů. Kladení studií takto rozličného charakteru vedle sebe vypovídá o zřetelné snaze posunout výzkum emigrace v českém prostředí do nadnárodních (tedy mnohdy úplně jiných společensko-politických) kontextů. Důraz kladený na genderový aspekt problematiku (e)migrace nasvěcuje z širší, obohacující perspektivy, upozorňuje na specifické zkušenosti aktérek-emigrantek-spisovatelek, které bývají v tradičních narativech často upozaděny. Zároveň tak otevírá prostor pro komplexnější interpretaci migračních procesů, jež zahrnuje individuální, tělesné a identitární rozměry zkušenosti odchodu a pobytu v cizím prostoru, v cizí kultuře.